

FRANZ CUMONT

ASTROLOGIE ȘI RELIGIE LA GRECI ȘI ROMANI

Traducere din limba engleză de
WALTER FOTESCU

EDITURA HERALD
București

Cuprins

Prefață	7
Introducere	9
Prelegerea I - Caldeenii	19
Prelegerea II - Babilonul și Grecia	43
Prelegerea III - Diseminarea în Apus	68
Prelegerea IV - Teologia	87
Prelegerea V - Mistica astrală - Etică și cult	113
Prelegerea VI - Escatologie	133

Prefață

Scopul acestor prelegeri, ținute sub auspiciile Comitetului American pentru Prelegeri de Istorie a Religiiilor, este să sintetizeze rezultatele cercetărilor efectuate de mine timp de mai mulți ani în domeniul astrologiei antice și al religiei astrale. Având în vedere că lucrurile sunt expuse aici în mod sumar, îl pot direcționa pe cititorul interesat de detalii către un număr de articole de specialitate, publicate în diverse periodice; demonstrația altor aserțiuni va fi prezentată într-o lucrare mai vastă pe aceeași temă, pe care sper s-o public la o dată ulterioară.

Aduc mulțumiri sincere domnului J. B. Baker din Oxford, care s-a achitat atât de bine de sarcina traducerii acestor prelegeri; sunt, de asemenea, foarte îndatorat prietenului meu, domnul J.G.C. Anderson de la Christ Church, care a avut amabilitatea să se ocupe cu revizuirea manuscrisului. Mulțumesc, de asemenea, pentru unele corecturi valoroase profesorului Morris Jastrow Jr., de la University of Pennsylvania, care, în calitate de secretar al Comitetului American, a făcut ca această carte să fie posibilă, și căruia am plăcerea să-i dedic volumul, în semn de recunoaștere a cercetărilor sale în domeniul înrudit al astrologiei asiro-babiloniene.

FRANZ CUMONT

Bruxelles, ianuarie 1912

Introducere

Ἐκ τῶν οὐρανίων τὰ ἐπίγεια ἥρτηται
κατά τινα φυσικὴν συμπάθειαν.

Filon, *De Opificio Mundi*, c. 40.

După o lungă perioadă în care a fost discreditată și neglijată, astrologia începe să intre din nou în atenția cercurilor erudite. În ultimii ani, savanții i-au consacrat cercetări aprofundate și articole elaborate. Manuscrise grecești, rămase nedescoperite într-o perioadă în care căutarea de documente nepublicate era la modă, au fost acum examinate laborios, iar ceea ce a ieșit la iveală a depășit toate așteptările. Pe de altă parte, descifrarea tăblițelor cuneiforme a deschis calea către izvoarele unei credințe, care până în vremurile moderne a exercitat asupra Asiei și a Europei o influență mai vastă decât a reușit vreodată oricare altă religie. Gândesc, așadar, că nu greșesc atunci când îndrăznesc să vă atrag atenția asupra unei convingeri false, universal acceptată atât de mult timp, care a exercitat o influență nesfârșită asupra credințelor și ideilor celor mai diverse popoare și care, tocmai din acest motiv, cere imperios atenția istoricilor.

După un mileniu, dominația astrologiei s-a năruit atunci când, prin intermediul lui Copernic, Kepler și Ga-

lilei, astronomia a progresat și s-a înlăturat ipoteza falsă pe care se baza întreaga astrologie, și anume sistemul geocentric al Universului. Faptul că Pământul se deplasează în spațiu a dereglat jocul complicat al influențelor planetare, iar stelele tăcute, alungate în adâncurile insondabile ale cerului, nu-și mai făceau auzite omenirii vocile lor profetice. Mecanica cerească și analiza spectrală le-au privat definitiv de prestigiul lor misterios. De atunci înainte, oamenii nu au mai văzut în sistemul savant al divinației decât cea mai mare dintre himerele zămislite de superstiție, care pretindea să descopere în aștri secretele destinului nostru. Sub domnia rațiunii, secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au condamnat această erezie în numele ortodoxiei științifice. În 1824, Letronne¹ a considerat necesar să se scuze în fața Academiei de Inscripții pentru discursul său despre „reverii absurde”, în care el vedea „doar una dintre acele erori care au adus cea mai mare dezonoare spiritului omenesc”² – ca și cum erorile omului nu ar fi fost adesea mai instructive decât triumfurile sale.

Dar, la sfârșitul secolului al XIX-lea, dezvoltarea istoriei a readus în atenția investigatorilor, din mai multe direcții, vechea astrologie. Astrologia este o știință exactă care a fost suprapusă unor credințe primitive, iar când filologia clasică, lărgindu-și orizontul, a asimilat domeniului ei de cercetare dezvoltarea științei în Antichitate, nu a putut fi lăsată deoparte o ramură a cunoașterii – incorectă, admit – dar indisolubil legată nu numai de as-

¹ Jean Antoine Letronne (1787–1848) arheolog francez, director la École Nationale des Chartes (1817) și profesor de istorie și arheologie la Collège de France (din 1831). (*N.tr.*)

² „Rêveries absurdes... une des faiblesses qui ont le plus déshonoré l'esprit humain.”

tronomie și meteorologie, ci și de medicină, botanică, etnografie și fizică. Dacă ne întoarcem la stadiile cele mai timpurii de dezvoltare ale fiecărui domeniu al cunoașterii, până în perioada alexandrină și chiar cea babiloniană, vom descoperi aproape pretutindeni influența perturbatoare a acestei „matematici” astrale. Copăcelul acesta, ivit în buruienile de lângă arborele cunoașterii, a crescut din aceeași tulpină și și-a amestecat ramurile cu ale sale. Astrologia nu numai că este indispensabilă savantului dornic să urmărească progresul anevoios al rațiunii de-a lungul meandrelor și răspântiilor sale – poate misiunea cea mai înaltă a istoriei –, dar pe lângă asta, ea beneficiază și de interesul pe care l-au trezit toate manifestările iraționalului. Această pseudoștiință este în realitate un crez. Sub aparența înghețată a unei dogme reci și rigide curg apele învolburate ale unui amestec confuz de credințe provenite dintr-un trecut insondabil; și, de îndată ce investigația s-a îndreptat asupra religiilor trecutului, a fost atrasă de această superstiție doctrinară, poate cea mai uimitoare din câte au existat vreodată. Cercetările au stabilit cum, după ce a domnit fără rival în Babilonia, astrologia a dominat viața religioasă din Siria și Egipt, iar în timpul Imperiului – ca să menționăm doar Apusul – a transformat chiar și vechiul păgânism al Greciei și al Romei.

Dar astrologia se impune a fi luată în considerare de orice istoric al religiilor nu numai fiindcă este combinată cu teorii științifice și nici fiindcă intră în învățătura misterior păgâne, ci pentru ea însăși (și aici atingem miezul problemei). Din acest motiv, cercetătorul este obligat să investigheze cum și de ce s-a format alianța, la prima vedere de neînțeles, între matematică și supersti-

ție. A o considera pur și simplu o boală mintală nu constituie o explicație. Chiar și în acest caz, la drept vorbind, această halucinație, tot ar merita să fie studiată, fiind cea mai persistentă din câte au bântuit creierul omenesc. Dacă în prezent psihologia se ocupă cu conștiinciozitate de tulburările memoriei și ale voinței, ea nu poate evita să se intereseze de maladiile capacității de a crede, iar specialiștii în boli mintale vor face o muncă utilă, abordând genul aceasta de manifestare morbidă, cu scopul de a-i stabili etiologia și a-i trasa evoluția. Cum a putut doctrina aceasta absurdă să apară, să se dezvolte, să se răspândească și să se impună, secol după secol, unor minți superioare? Aceasta este, în toată simplitatea ei, problema istorică cu care ne confruntăm.

În realitate, dezvoltarea acestui corpus dogmatic nu a urmat un curs identic, ci, cred eu, unul paralel cu al altor teologii. Punctul de pornire a fost credința în anumite divinități astrale care exercită o influență asupra lumii. În continuare, oamenii au încercat să înțeleagă natura acestei influențe: au ajuns la concluzia că ea este determinată de anumite legi invariabile, deoarece observațiile au dezvăluit faptul că în ceruri se produc anumite mișcări regulate. De aici, oamenii s-au considerat capabili să determine efectele în viitor ale acestei influențe astrale cu aceeași certitudine ca revoluțiile și conjuncțiile astrilor. În final, când o serie de teorii fuseseră dezvoltate din această dublă convingere, sursa lor originară a fost uitată sau neglijată. Vechea credință a devenit o știință; postulatele ei au fost ridicate la rangul de principii, justificate prin motive fizice și morale, și s-a pretins că ele se bazează pe date experimentale acumulate într-o lungă serie de

observații. Printr-un proces comun, după ce au crezut, oamenii au inventat motive pentru a crede – *fides quarens intellectum* – iar inteligența aplicată credinței a redus-o pe aceasta din urmă la formule a căror succesiune logică i-au ascuns eroarea fundamentală.

Este ceva tragic în această încercare permanentă a omului de a pătrunde misterele viitorului, în strădania de a stăpâni o cunoaștere care se sustrage posibilităților sale și de a-și satisface dorința insașiabilă de anticipare a destinului. Nașterea și evoluția astrologiei, acea eroare disperată în care s-au irosit puterile intelectuale a nenumărate generații, pare cea mai amară dintre deziluzii. Stabilind caracterul imuabil al revoluțiilor celeste, caldeeni și-au imaginat că au înțeles mecanismul Universului și că descoperiseră adevăratele legi ale vieții. Vechile credințe în influența astrilor asupra Pământului au fost concentrate în dogme de o rigiditate absolută. Dar dogmele acestea au fost frecvent contrazise de experiență, care ar fi trebuit să le confirme. Acești logicieni-prezicători s-au străduit să-și corecteze teoriile, necutezând să pună la îndoială principiile de care depindea întreaga lor concepție despre lume. Incapabili să nege influența astrilor divini asupra treburilor acestei lumi, ei au inventat metode noi pentru o determinare mai bună a acestei influențe, au complicat cu date irelevante problema, a cărei soluție se dovedise falsă. Astfel, cu trecerea timpului, s-a acumulat o colecție monstruoasă de doctrine complicate și adesea contradictorii, care derutează rațiunea și a căror sfidătoare lipsă de substanță va rămâne un veșnic subiect de uimire. Ar trebui să fim buimăciți de spectacolul minții omenești, rătăcind atât de mult

timp în labirintul acestor erori, dacă nu am ști cât de încet și-au croit drum medicina, fizica și chimia înainte să devină științe experimentale și ce eforturi prelungite au fost necesare pentru eliberarea din strânsoarea tenace a vechilor superstiții.

Astfel, aceste vechi scrieri ale astrologilor greci, atât de mult timp neglijate, au captat atenția savanților din diverse motive. Ei și-au asumat sarcina să recitească și să republice aceste cărți cu un aspect dubios, care nu mai fuseseră retipărite din secolul al XVI-lea. Ultima ediție – și una șocant de proastă – a *Tetrabiblos*-ului lui Ptolemeu este datată 1581. În plus, mai mulți autori necunoscuți au ieșit din obscuritate și o sumedenie de manuscrise care mucegăiau în subsolurile bibliotecilor au fost scoase din nou la lumină¹.

Beneficiul care poate fi dobândit de pe urma lor nu se limitează la știință și la domeniile adiacente, pe care astrologia le-a influențat într-o măsură mai mare sau mai mică. Utilitatea lor este mult mai variată și mai generală, și ar fi greu să expunem exhaustiv multiplele lor aplicații².

Nu voi insista asupra interesului pe care îl prezintă pentru cercetare o serie de texte răspândite pe durata a peste 15 secole, din perioada alexandrină și până în Renaștere. Nici nu voi încerca să evaluez importanța în sfera politică a unei doctrine care a călăuzit adesea voința regilor și le-a decis inițiativele. Nu pot să demonstrez aici prin exemple modul în care propagarea doctrine-

¹ Vezi *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum* (zece volume publicate), Bruxelles, 1893-1911.

² Vezi Franz Boll, *Zur Erforschung der antiken Astrologie* (Neue Jahrbücher f. d. Klass. Altertum), xxi (1903).

lor astrologice dezvăluie relații nebănuite între cele mai vechi civilizații și conduce din Alexandria și din Babilon până în India, China și Japonia, revenind apoi din Orientul Îndepărtat în Vestul Îndepărtat. Nu se poate răspunde deodată la atât de multe întrebări, de un interes atât de variat. Trebuie să dăm dovadă de reținere și să ne limităm la o singură perspectivă asupra subiectului. Obiectivul nostru în cursul acestor prelegeri se va limita în a arăta în ce fel astrologia și cultul oriental al aștrilor au transformat credințele lumii greco-latine, cum s-a manifestat în diferite perioade puterea mereu crescândă a influenței lor și prin ce mijloace s-au pus în Vest bazele unui cult sideral ce a constituit faza cea mai înaltă a vechiului păgânism. În antropomorfismul grec, Olimpienii erau pur și simplu reflecția idealizată a diferitelor personalități umane. Formalismul roman a făcut din venerarea zeilor naționali o expresie a patriotismului, reglementată strict de legile pontificale și civile. Babilonul a fost primul care a ridicat edificiul unei religii *cosmice*, bazate pe știință, care a introdus activitatea oamenilor și relațiile lor cu divinitățile astrale în armonia generală a naturii organizate. Această teologie erudită, ce includea în speculațiile sale întreaga lume, a eliminat formele mai limitate de credință și, schimbând caracterul vechii idolatrii, a pregătit în multe privințe apariția creștinismului.

ASTROLOGIE ȘI RELIGIE
LA GRECI ȘI LA ROMANI

Prelegerea I

Caldeenii

În timpul Revoluției Franceze, cetățeanul Dupuis¹ a dezvoltat ideea, în trei volume groase *Despre Originea Tuturor Formelor de Cult* (1794), potrivit căreia sursa primară a religiei a fost spectacolul fenomenelor cerești și constatarea corespondenței lor cu evenimentele terestre și și-a propus să demonstreze că miturile tuturor popoarelor, din toate timpurile, nu erau decât un set de combinații astronomice. Potrivit acestuia, egiptenii, cărora le atribuiseră locul de frunte printre „inventatorii de religii”, concepuseră, cu vreo 12 sau 15 mii de ani înaintea erei noastre, diviziunea eclipticii în 12 constelații corespunzătoare celor 12 luni ale anului. Iar când expediția lui Bonaparte a descoperit în templele din Valea Nilului, mai ales la Denderah, unele zodiacuri părănd a aparține unei antichități fabuloase, aceste teorii extraordinare au părut să primească o confirmare neașteptată. Dar îndrăznețul eșafodaj mitologic clădit în cer de savantul Revoluției s-a năruit atunci când Letronne a demonstrat că zodiacul de la Denderah data de pe vremea împăraților romani, și nu dintr-o epocă anterioară celor mai vechi faraoni cunos-

¹ Charles François Dupuis (1742–1809), savant și avocat francez, din 1766 profesor de retorică la Collège de Lisieux, Paris. A făcut parte din comitetul care a elaborat calendarul Republican Francez. (N.tr.)

cuți. Știința este susceptibilă să se repete în seriile sale de ipoteze. S-a încercat de curând readucerea în atenție a fanteziilor lui Dupuis, înzestrate cu o mai mare erudiție. Atâta doar că țara-mamă a „mitologiei astrale” trebuie căutată acum nu pe malurile Nilului, ci ale Eufratului. „Pan-babiloniștii”, cum au fost ei numiți, susțin că:

Dincolo de literatura și cultele din Babilon și Asiria, dincolo de legende și mituri, dincolo de panteon și credințele religioase, dincolo chiar de scrierile ce par a fi pur istorice, se află o viziune astrală a Universului și a fenomenelor sale, care afectează toate gândurile, toate credințele, toate practicile și pătrunde chiar și în domeniul activității intelectuale de secole, incluzând toate ramurile științei cultivate în Antichitate. Potrivit acestei concepții astrale, zeii mai mari au fost identificați cu planetele, iar cei minori cu stelele fixe. A fost elaborată o schemă a corespondențelor dintre fenomenele cerești și evenimentele de pe Pământ. Aspectul în permanentă schimbare al cerului indică activitatea neîncetată a zeilor și, întrucât tot ce s-a întâmplat pe Pământ s-a datorat puterilor divine, activitatea aceasta a reprezentat pregătirea pentru fenomenele terestre, mai precis cele care afectează destinele omenirii... Mergând mai departe, se pretinde că mitologia astrală a vechiului Babilon a devenit *Weltanschauung* prevalent în Orientul antic și, indiferent dacă privim spre Egipt sau Palestina, spre ținuturile hitite sau Arabia, vom găsi diversele lor culturi sub vraja acestei viziuni.

Ea furnizează cheia pentru interpretarea lui Homer, precum și a Bibliei¹. În particular, tot Vechiul Testament ar trebui explicat printr-o serie de mituri siderale. Patriarhii sunt „personificări ale Soarelui sau ale Lunii”, iar tradițiile din Cărțile Sacre sunt „variațiuni ale anumitor «motive», a căror semnificație reală poate fi găsită numai atunci când sunt transferate fenomenelor din ceruri”.

Acesta este un rezumat neutru al teoriilor susținute de adepții *Altorientalische Weltanschauung*. Îl preiau, ușor prescurtat, dintr-o cuvântare ținută de Morris Jastrow Jr. la Congresul de la Oxford din 1908². În privința acestui sistem, se poate spune că ceea ce are el adevărat nu este nou, iar ceea ce este nou nu este adevărat. Faptul că Babilonul a stat la originea astronomiei, a cultului astral și a astrologiei și că de acolo științele și credințele acestea s-au răspândit în întreaga lume a fost deja confirmat de antici, iar desfășurarea acestor prelegeri o va demonstra limpede. Dar greșeala pan-babiloniștilor, ale căror generalizări largi se sprijină pe o bază cât se poate de îngustă și de șubredă, constă în faptul că ei au transferat spre perioade nebuloase ale istoriei niște credințe care au fost dezvoltate nu la începutul, ci abia spre sfârșitul civilizației babiloniene. Această teologie vastă, fondată pe observarea astrilor și care se presupune că a fost elaborată cu mii de ani înaintea erei noastre – ba mai mult, înaintea Războiului Troian – și că s-a impus tuturor popoarelor încă barbare ca expresie a unei în-

¹ Vezi, de pildă, Fries, *Studien zur Odyssee* (Mitt. Vorderasiat. Gesellschaft), 1910.

² *Transactions of the Third International Congress for the History of Religions*. Oxford, 1908, i, p. 234; cf. Jastrow, *Die Religion Babyloniens und Assyriens*, ii (1910), p. 432.

țelepciuni misterioase, nu putea să fi existat în acea perioadă îndepărtată. Motivul este că datele pe care s-ar fi întemeiat, încă nu erau cunoscute.

De exemplu, de câte ori nu a fost introdusă teoria precesiei echinocțiilor în cosmologia religioasă a Orientului! Dar oare ce se alege din toate aceste explicații simbolice dacă s-a stabilit faptul că orientalii nu au bănuțit niciodată existența acestei faimoase precesii înainte ca geniul lui Hipparchus s-o fi descoperit?¹ Așa cum visul lui Dupuis a dispărut când s-a datat apariția zodiacurilor egiptene, la fel s-a risipit și mirajul babilonian când savanții au progresat metodic prin deșertul inscripțiilor cuneiforme și au determinat data la care astronomia a început să prindă contur ca o știință exactă în observațiile din Mesopotamia. Această nouă iluzie va pleca și ea spre tărâmul viselor ca să se alăture ideii, atât de dragă poetilor de odinioară, că păstorii caldeeni au descoperit cauzele eclipselor în timp ce-și păzeau turmele.

Atunci când va trebui să stabilim momentul transformării păgânismului sirian și a celui grec de către cultul astral oriental, nu va fi necesar să ne adâncim în obscuritatea celor mai vechi timpuri; vom fi în măsură să studiem faptele în plină lumină a istoriei. „O teorie astrală a Universului nu este un produs al gândirii populare, ci rezultatul unui lung proces de raționamente speculative, efectuate în cercuri erudite restrânse.

¹ Vezi mai jos, Prelegerea II, p. 58.